

СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В ЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНОМУ ДЗЕРКАЛІ СОЛДАТСЬКОГО БУТТЯ: ВІД МИСТЕЦТВА ДО ТЯГАРЯ

Волинець М. В.

*Коли бо хто думає, що він щось, бувши ніщо,
сам себе той обманює.*

Апостол Павло

ВСТУП

Давно є аксіомою твердження про те, що в світі постійно ведуться війни з різною інтенсивністю, в різноманітних точках світу, базуючись на великій кількості причин і накопиченні протиріч (російсько-українська війна, війна в Югославії, війна на Близькому Сході, індо-пакистанські конфлікти і тд). У цій роботі ми акцентуємо увагу на психологічному аспекті війни навколо якого будуть вибудовуватися всі інші.

Основним об'єктом дослідження в даному аспекті є особистість військовослужбовця. Спектр самого дослідження є доволі широким, починаючи із запитання «чому одні йдуть в військо добровільно, а інші за жодні гроші не підуть воювати», як відбувається адаптація військовослужбовців до армії, які чинники і фактори цьому сприяють, яке відношення у військовослужбовця до війська і як воно формується, чи може воно змінюватися протягом часу і як саме. Відповідь на всі ці питання ми вирішили будувати через розкриття основної ідеї цієї роботи – світосприйняття військовослужбовця, яке є першим етапом формування його військового професіоналізму, яке визначає його мотивацію і цілі несення військової служби.

Наша мета визначити динаміку розвитку світосприйняття військовослужбовців, так як воно впливає на ефективність війська. Ми виділили форми світосприйняття – як мистецтво і як тягар. Розкривши суть кожної форми, здійснивши порівняльний аналіз між ними, дослідивши всі плюси і мінуси, процеси формування, змін світосприйняття, відповівши в чому різниця між цими формами і як вони співіснують між собою, яка з цих форм світосприйняття найбільш ефективна для несення військової служби ми відповімо на питання про військовослужбовця, його становлення як військового і його подальше військове життя і дослідимо психологічний аспект війни.

Для розкриття цієї теми нами задіяні як україномовні так і англomовні джерела, інтерв'ю військовослужбовців, практичний досвід армій інших країн по цій тематиці, приклади військових операцій в різноманітних куточках земної кулі, звіти різноманітних міжнародних організацій по російсько-українській війні, яка триває з 2014 року.

Актуальність цієї роботи – діючий українсько-російський військовий конфлікт, постійні спалахуючі військові конфлікти (Іран і Ізраїль, Індія і Пакистан, Таїланд і Камбоджа, Афганістан і Пакистан) і потенційні військові конфлікти майбутнього, вірогідність яких не можна виключати на фоні нещодавніх загострень (заліт російських дронів на територію Республіки Польща, порушення повітряного простору Естонії російськими винищувачами, потенційне проведення США військової операції на території Венесуели). Цілком справедливо було об'єднати в один розділ ці дві форми сприйняття (як мистецтво і як тягар) в силу того, що вони йдуть як антиподи один до одного і йдуть паралельно один одному постійно протиставляючись.

1. Психологічні детермінанти та етичні основи військової служби

Наріжним каменем є процес саморегуляції описаний канадським психологом Альбертом Бандурою в роботі, «Moral Disengagement in The Perpetration of Inhumanities», який полягає в тому, що перед тим як вчиняти будь яку дію (наприклад, виконати наказ командира) солдат має провести акт саморегуляції. Тобто проаналізувати, розсудити чи відповідає потенційна виконана ним дія вбудованим в нього моральним нормам, його внутрішнім потребам, його внутрішньому «я» і чи не протирічать вони один одному (потенційна виконана ним дія і норми моралі, яким він слідує). І в залежності від того чи відбувається протиріччя, солдат приймає рішення про виконання цієї дії (тобто втілення замислу в зовнішню видиму форму, дія – це зовнішня форма, коли внутрішнє «я» військовослужбовця – внутрішня форма) чи невиконання¹.

Військовослужбовець має підпорядковуватися наказам командира відповідно до ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», якими б ці накази не були, тож питання не в самому виконанні, а чи відповідає суть цього наказу (що йому треба буде зробити) його внутрішнім установкам (нормам моралі, внутрішньому я і тд.)².

Якщо відповідає, то відбувається інтеграція внутрішньої форми і зовнішньої форми в одне ціле і формується світосприйняття як

---

¹ Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. New York, 2009. 256 p.

² Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

мистецтво з подальшим виконанням завдання. Якщо не відповідає, але військова служба передбачає виконання наказів в будь якого випадку, то за Бандурою, для того, щоб виконати ту чи іншу дію (військову задачу) у солдата запускається механізм самовиправдання, щоб зробити те, що не відповідає його внутрішнім установкам, тобто відбувається механізм дезінтеграції (протилежний інтеграції), де відбувається відокремлення поведінки і тих дій які вчиняє військовий від власних норм моралі (тобто зовнішня і внутрішня форми виступають окремо).

Результатом такої дезінтеграції, крім виконання поставленої на солдата задачі є послаблення особистісного контролю над своїми вчинками і погіршення процесів саморегуляції, про що буде більш детально говоритися згодом. Як бачимо, якщо потрібно вчиняти надзусилля над самим собою, використовувати механізми самовиправдання і дезінтеграції, це характеризує світосприйняття як тягар. Тобто світосприйняття як мистецтво і як тягар це як дві сторони одної медалі.

Згідно Павінського і Чамі «Why they fight? Reconsidering the role of motivation in combat environments» в основі будь якого світосприйняття лежить три компоненти – зв'язність, автономність, компетентність. Зв'язність описується як процес переходу від цивільного життя у військове, тобто зміна однієї соціальної групи на іншу (військовий колектив) з подальшим формуванням тісних зв'язків (в тому числі і емоційних) зі своїми товаришами по війську (комради).³

На важливість зв'язності і тісних зв'язків акцентує увагу Вонг у своїй роботі «Combat Motivation in Today's Soldiers». Згідно Вонга вони вирішують дві задачі. По-перше, завдяки зв'язності солдати відчувають відповідальність за результати групи (військового колективу) під час виконання бойових завдань; по-друге, тісні зв'язки у війську формують у солдата впевненість, що «його спину завжди хтось прикриє»⁴.

Але у зв'язності за Павінським і Чамі є і побічний ефект, а саме деперсоналізація солдата, яка виникає внаслідок того, що військове життя має свої очікування, норми, стандарти, починаючи ще з етапу, коли майбутній солдат є тільки рекрутом і тільки що прийшов у військо. Прояв деперсоналізації – домінування колективізму над індивідуалізмом. Іншими словами, ставлення солдатом в пріоритет інтересів групи над власними інтересами⁵.

---

³ Pawiński M., Chami G. Why they fight? Reconsidering the role of motivation in combat environments. 2019. 88 p.

⁴ Konheim-Kalkstein Y.L. Warrior Ethos versus Well-Being: Correcting a Cultural Dichotomy. 2022. 98 p.

⁵ Elliot A.J., Harackiewicz J.M. Approach and avoidance achievement goals and intrinsic motivation: A mediational analysis. Journal of Personality and Social Psychology. 1996. 70, P. 461–475. DOI: 10.1037/0022-3514.70.3.461.

Таке ставлення формується за допомогою армійської дисципліни через постійні тренування та системи винагороди і покарання. Військовослужбовцю з таким ставленням набагато легше влитися в колектив відповідаючи йому, ніж тому, хто не дотримується дисципліни, армійського підпорядкування і зазнає відсторонення (остракізм) зі сторони своїх комрадів і покарань від військового керівництва⁶.

Павінський і Чамі наголошують, що дуже часто в військовій службі до уваги береться лише один компонент світосприйняття з трьох вищезгадана зв'язність. Такий підхід призводить до трьох ключових проблем: монотонність мотивації, гетерономна мотивація і самозвіт. Суть першої проблеми в тому що зв'язність розглядається як все, що потрібно для мотивації і кращого світосприйняття солдата. Тобто береться в розрахунок один фактор: чим сильніша зв'язність тим краще світосприйняття і ефективність війська і навпаки. Але це застаріле уявлення і повністю відкидаються інші змінні і фактори⁷.

Гетерономна мотивація небезпечна тим, що погіршує описану Бандурою саморегуляцію. По факту, ця друга проблема суттєво впливає на формування світосприйняття як тягаря, коли поведінка, яка від нього вимагається в армії (зовнішня форма) не відповідає його внутрішнім потребам (внутрішня форма).⁸ В результаті в його саморегуляції запускається самовиправдання його поведінці, наприклад, щоб відповідати очікуванням і вимогам в армії. Але мінус в тому, що це знижує саморегуляцію і відповідно самоконтроль в ситуаціях, коли треба бути більш гнучким. Наприклад, в миротворчих місіях, які вимагають зовсім іншого набору навичок ніж в бойових місіях, яких в нього немає і відповідно при погіршеному самоконтролі військовий може бути агресивно налаштований до мирного населення, яке знаходиться в зоні бойових дій, навіть дегуманізувати його, що є одним з проявів світосприйняття як тягаря.

Самозвіт витікає з описаних вище двох проблем як внутрішнім самоаналіз солдата на предмет послідовності своїх дій. Але проблема в тому, що при взятті до уваги лише одного компоненту світосприйняття (зв'язність) солдат робить такий самоаналіз під тиском і страхом

---

⁶ Marques J.M., et al. Social categorization, social identification, and rejection of deviant group members. In: Hogg M.A., Tindale S.R., eds. Blackwell handbook of social psychology: group processes. Malden : Blackwell Publishers, 2001. p. 400–424.

⁷ Anderson C.A., Bushman B.J. Human aggression. Annual Review of Psychology. 2002. 53, p. 27–51. DOI: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135231.

⁸ Ryan R., Deci E. Self-Determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist. 2000. 55, p. 68–78. DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68.

відсторонення (остракізмом) від його нинішньої соціальної групи (військовий колектив). Він робить такий аналіз беручи до уваги очікування, які ставить перед ним армія. Ті дії і переконання, які йому встановлює військова служба він сприймає як власні, бо не має сміливості ідентифікувати ці дії як ті, що не відповідають його внутрішнім потребам і його внутрішньому «я» через страх покарання, і щоб не відчувати дисонансу між зовнішніми і внутрішніми цінностями. Тобто солдат вдається при самозвіті до самообману⁹.

Підхід до взяття лише до уваги зв'язність з її деперсоналізацією військовослужбовця і трьох зазначених проблем формує дисбаланс між особистою ідентичністю і роботою в колективі, де ти лише один з елементів діючого механізму як у війську. Вирішити цю проблему і встановити баланс допомагають два інших елементи світосприйняття – автономність і компетентність.

Автономність – це наскільки солдат погоджується з тими зовнішніми силами (наприклад, накази командира), які впливають на його поведінку чи дії. Тобто автономність це наскільки сильно зовнішня форма (установки, зовнішні цінності) інтегрується з внутрішньою (внутрішнє «я»). Чим краще така інтеграція, тим вища автономність поведінки. Сама автономність може бути декількох типів.

Перший тип – зовнішня, яка найменш автономна, так як поведінка військового спрямована на отримання винагороди або уникнення покарання, тобто задовольняються соціально сконструйовані потреби (потреби армії). Наприклад, вчинення солдатом вбивства на війні через страх покарання, і в нього немає іншого вибору ніж навчитися вбивати¹⁰. Таким чином, зовнішня автономність максимально наближена до світосприйняття як тягаря через необхідність докладання додаткових зусиль по саморегуляції щоб виконати ту дію, яка максимально протирічить внутрішнім потребам і інтересам солдата.

Другий тип автономності це інтроєктована, яка є лише частково інтегрованою. Тобто часткова автономність, коли зовнішні сили (накази командира, цілі місії) діють опосередковано, а основною рушійною силою для виконання військового завдання є тиск солдата самого на себе, в результаті чого він змушений виконати ту чи іншу дію, щоб уникнути почуття тривоги, вини, покращити своє емоційне гордість або виправдати покладені на нього очікування.

---

⁹ Sprinzak E. The psychopolitical formation of extreme left terrorism in a democracy: The case of the Weathermen. In: Reich W., ed. *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1990. p. 65–85

¹⁰ Wong L. *Combat Motivation in Today's Soldiers*. 2006. 215 p.

Ці два типи автономності не є достатньо ефективними і призводять до негативних поведінкових наслідків на відміну від наступних двох при яких у солдат спостерігається більш висока самооцінка, позитивне відношення до роботи, готовність до здобуття нових знань і зменшення рівня агресії.

Третій тип – ідентифікована автономність, суть якої в тому, що солдат сприймає зовнішні фактори (наприклад, бойові дії) як особисто важливі для досягнення своїх цілей (внутрішня форма). Тобто є внутрішня зацікавленість в цій діяльності. Прикладом є відвідування у вільний час солдатом спортзалу на військовій базі, щоб тримати себе у відмінній фізичній формі. Такий тип автономності на відміну від попередніх двох пов'язаний з більшою відданістю і продуктивністю роботи.

Останній тип – інтегрована автономія, є максимально ефективною і повною формою інтеграції зовнішньої форми і внутрішньої. Вона полягає не стільки в зацікавленості самою військовою діяльністю скільки в значущості самої діяльності для досягнення особистих цілей, де зовнішня форма і сама військова діяльність є інструментом для досягнення цілей. Наприклад, солдат вирішив приєднатися до миротворчої місії через внутрішню необхідність допомагати людям, які знаходяться на війні в стані стресу.¹¹ Участь в миротворчій місії для такого солдата це як інструмент до реалізації внутрішньої потреби, тому і процес інтеграції є повним і найбільш ефективним при інтегрованій автономії, при цьому через хороший рівень саморегуляції солдат буде здатний до адаптації своєї поведінки відповідно до цілей і ходу проведення операції¹².

Яскравим прикладом повної інтеграції, інтегрованої автономії і світосприйняття як мистецтво є військовослужбовець з позивним «Фарш», який був активним учасник російсько-української війни з 2022 року. В його інтерв'ю Youtube каналу «Третій армійський корпус» від 31.07.2023. В нього були одночасно і ідентифікована та інтегрована автономія, він одночасно отримував задоволення від своєї військової діяльності і використовував свою військову службу як інструмент для досягнення своїх цілей.

Про інтегровану автономію свідчить мотивація Фарша, який прямо зазначав: «Коли почалася війна, я подумав, що нарешті, можу їм дати на горіхи, тому що всі ці роки я не йшов воювати, але вони (росіяни)

---

¹¹ Legault L., et al. On the self-regulation of implicit and explicit prejudice: a Self-determination theory perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2007. 33, p. 732–749. DOI: 10.1177/0146167207301012

¹² Amnesty International. *Amnesty International Report 2022/23. The State of the World's Human Rights*. p. 377–382. London, 2023.

мене дико бісили, тому що вони весь час говорять, що українці погані, що ми бомбимо Донбас, що Одеса, я до речі з Одеси, Херсон належить нам¹³. І ось нарешті з'явився шанс дати їм прочухана і я хочу максимально довго це робити перед тим як я помру». Взятий нами приклад демонструє, що Фарш використовував цю війну як інструмент, щоб помститися ворогу за його військові злочини.

Ще одним прикладом з інтерв'ю Фарша, який поєднує одночасно і ідентифіковану і інтегровану автономію є його спіч: «В відпустці я тренуюся, їм, сплю і хочу швидше повернутися назад. Ідеальна відпустка для мене – тут і щоб нам дали Мах Про і надіслали мені з США Mini Gun, я його поставлю на Мах Про і комбат мені скаже, що можна поїхати і знищити посадку і я поїду і винищу її під корінь, спалю всі бліндажі і принесу йому самі класні трофеї. Ось це була б відпустка».

Інтегрована автономія на моменті коли він говорить про техніку і як хотів би нею скористатися, знову ж таки війна для нього інструмент і в відношенні того, що він мав доступ до найновішої техніки і міг її використовувати. Ідентифікована автономія полягає в тому що для нього служба в війську була більш пріоритетна ніж знаходження вдома з родиною, була важливою частиною його життя, від якої він отримував настільки сильне задоволення, що аж хотів якомога швидше туди повернутися. Крім того, чітко просліджується зв'язність, коли він згадує командира батальйону і хоче принести йому військові трофеї, що свідчить про гарні стосунки і сформований на війні зв'язок між ними. Отже, як бачимо з розбору його інтерв'ю, Фарш був яскравим прикладом військовослужбовця зі світосприйняттям служби як мистецтво.

Слід зробити порівняння між правильною і неправильною автономією на прикладі ситуації в Косово в 2008 році під час симуляції військової підготовки двох підрозділів. Під час симуляції солдати були призначені на контрольно-пропускний пункт між сербською і албанською частинами Косово. До них під'їхав водій, який був лідером общини косовських албанців, який хотів відсвяткувати національний день Албанії на сербській стороні¹⁴.

Пропуск машини міг призвести до насилля. Задача солдат – не дати перетнути контрольно-пропускний пункт. Після напруженої розмови перший солдат мав намір припинити вести розмову і використати зброю для залякування водія. Другий же солдат, який мав досвід

---

¹³ Elliot A.J., Harackiewicz J.M. Approach and avoidance achievement goals and intrinsic motivation: A mediational analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. 70, P. 461–475. DOI: 10.1037/0022-3514.70.3.461

¹⁴ Anderson C.A., Bushman B.J. Human aggression. *Annual Review of Psychology*. 2002. 53, p. 27–51. DOI: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135231.

миротворчих місій, вирішив цю проблему шляхом тривалих перемовин. У обох солдат стояла одна задача, але світосприйняття, в тому числі і автономія у обох була різною.

У першого солдата вона була інтроецьованою і рушійною силою взаємодії з місцевим лідером общини був тиск сам на себе з ціллю виправдати сподівання свого військового керівництва, яке направило його в відрядження в Косово. Він не впорався з цим тиском і його поведінка була негативно-агресивною внаслідок відсутності повної інтеграції.

У другого солдата, навпаки, автономія була інтегрованою, так як внаслідок досвіду миротворчих місій для нього дана задача відповідала власним інтересам і була особисто важливою, а отже в його світосприйнятті відбувся процес повної інтеграції і відповідно він демонстрував позитивно налаштовану поведінку до лідера общини. За підсумками даної ситуації в контексті ефективності в армії ми можемо констатувати, що неправильно автономією є зовнішня і інтроецьована, а правильною – ідентифікована і інтегрована, які приносять найкращі результати.

Протилежним і в той же час негативним прикладом з зовнішньою автономією, поганою саморегуляцією є миротворча місія ООН в ДР Конго, яку санкціонувала Рада Безпеки ООН з 1999 року¹⁵. Ми вже згадували, що неправильно з точки зору ефективності автономією є зовнішня (найслабша автономія) і інтроецьована (часткова автономія), так як солдати є більш деперсоналізованими ніж такими, які внутрішньої погоджуються з зовнішнім впливом (військова обстановка, накази командира, стосунки з колегами, авторитет у війську і тд) і наголошували, що таке поєднання може призводити до негативних наслідків. Так і трапилося за результатами цієї місії – станом на 2004 рік згідно міжнародних ЗМІ (New York Times) було оприлюднено, що за весь час місії було подано близько 600 заяв проти персоналу миротворчої місії¹⁶.

Більшість звинувачень стосувалися сексуального насилля миротворців по відношенню до конголезьких дівчат і жінок. Не дивлячись на тривале розслідування Управління служб внутрішнього нагляду в 2006 році жінки подали ще 217 заяв з цього ж приводу. Пояснення таких дій миротворців наступне – деперсоналізація солдат і дисбаланс в сторону колективізму, коли в них був розвинений лише один з трьох компонентів світосприйняття – зв'язність, а інші два ігнорувались¹⁷.

---

¹⁵ United Nations Human Rights. Civilian casualties in Ukraine from 24 February 2022 to 15 February 2023. 2023.

¹⁶ US Department of Defense. Directive 2311.01E, DoD Law of War Program. Pentagon, Washington, D.C., 9 May 2006.p. 2.

¹⁷ Green L.C. The Contemporary Law of Armed Conflict. Manchester: Manchester University Press, 2008. p. 391.

Доказом колективізму є те, що в даній ситуації солдати місії ділилися між собою історіями своїх сексуальних відносин з місцевими жінками для того, щоб підкреслити приналежність до військового колективу і власну чоловічу ідентичність (маскулізм). В самому маскулізмі немає нічого страшного, інша річ в тому, що деперсоналізація заохочує надмірну жорстокість, агресію навіть до мирного населення, в тих випадках коли треба навпаки бути більш гнучким.

Самі ж миротворці виправдовували маскулізмом свої дії, боюючи вони хотіли підкреслити цим свою «надмірну мужність»¹⁸. На колективізм вказує і те, що траплялися випадки групового звалтування, яке в тому числі вчинялося і з внутрішньою мотивацією і страхом окремих солдат протирічити діям всієї групи і як наслідок бути підданим ігноруванню і зневазі з боку її членів (остракізм) – знову ж таки проблематика гетерономної мотивації, яка звісно ні в якому разі не виправдовує і не слугує пом'якшуваними обставинами їхнім діям.

Останній компонент світосприйняття – компетентність напряму залежить від автономія і зв'язана з нею. Компетентність полягає в тому, що солдати навчені, перш за все, ефективно діяти в умовах військового конфлікту для досягнення військових цілей. Цілі тої чи іншої військової місії змінюються в процесі їх виконання від «націлитися і вбити» до «переконання цивільного населення співпрацювати з військовими»¹⁹.

Кожна з цих цілей вимагає протилежного іншої набору навичок, а також високий рівень саморегуляції і самоконтролю, так як переключення між цими двома цілями потребує додаткового психологічного ресурсу. Компетенція визначається як подолання перешкод і успішне виконання задач в цих двох сферах діяльності військовослужбовців під час бойових місій²⁰. Зв'язок компетентності з автономністю легко пояснити – чим вищий рівень автономності (перевага інтегрованої і ідентифікованої над зовнішньою і інтроєцьованою) тим вище рівень компетентності за рахунок того що, якщо він бачить для себе цінність (внутрішня форма) в тих навичках, які він здобуває під час несення військової служби(зовнішня форма), то сам процес навчання буде проходити дуже ефективно з подальшим втіленням вивченого в бойовій

---

¹⁸ Higate P. Peacekeepers, masculinities, and sexual exploitation. *Men and Masculinities*. 2007. 10, P. 99–119. DOI: 10.1177/1097184X06298733

¹⁹ Ryan R.M., Deci E.L. Overview of self-determination theory: an organismic-dialectical perspective. In: Deci E.L., Ryan R.M., eds. *Handbook of self-determination research*. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2002. p. 3–33.

²⁰ Bernard V., Ottenberg P., Redl F. Dehumanization: A composite psychological defense in relation to modern war. In: Schwebel M., ed. *Behavioral science and human survival*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books, 1965. p. 64–82.

обстановці²¹. І навпаки, якщо для солдата процес навчання не має ніякої цінності, то здобуті знання не будуть реалізовані на практиці, а ще гірше – будуть неправильно зрозумілі і використані так, що це призведе до негативних наслідків.

Як бачимо, проблематика не в тому, що є лише якийсь один з компонентів (наприклад, зв'язність) чи два (зв'язність і компетентність) замість тріади. Головна проблема – це спрощене розуміння того як працює психіка військовослужбовців, внаслідок чого враховується лише один компонент, коли інші два знаходяться на низькому рівні.

Світосприйняття служби як мистецтво є лише тоді, коли всі три елементи знаходяться на високому рівні і гармонічно пов'язані між собою як у військовослужбовця Фарша. Одним із шляхів покращення світосприйняття, а саме його ключового елемента – автономності є надання солдату вибору сфери діяльності будь то участь в бойових операціях чи миротворчих місіях, яка відповідає його внутрішнім цінностям і потребам. В контексті бойових операцій і автономії теж має бути можливість розгалуженого вибору роду військ відповідно до фаху і внутрішніх інтересів солдата – штурмовик, оператор БПЛА, сапери, кулеметники, снайпери, гранатометники і тд.

Коли солдат робить вибір місії (військова чи миротворча) і роду військ, які відповідають його внутрішнім потребам, то він, по-перше, кидає собі внутрішній виклик ефективно виконати ту чи іншу задачу, що сприяє більшому залученню в процес, в тому числі і як наслідок позитивний результат виконання місії; по-друге, завдяки тому, що солдат займається діяльністю, яка відповідає його внутрішнім потребам і ініціює свою участь в тій чи іншій місії, розуміючи всю її важливість, а отже слідує правилам і соціальним нормам, в незалежності від зовнішніх чинників, беручи на себе всю відповідальність за свої дії (в тому числі і у випадку невдачі) і навіть в певних ситуаціях приміряє на себе роль лідера, тобто є максимально автономним, наскільки це взагалі можливо в такій структурі як армія²².

З іншої сторони, солдати, які мають проблематику гетерономної мотивації, низький рівень автономності і компетентності, є деперсоналізованими і їх світосприйняття тяжіє більш до тягаря ніж до мистецтва, мають властивість перекладати відповідальність за свої дії

---

²¹ Burt M.R. Cultural myths and support for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1980. 38, p. 217–230ю

²² Petrovici A., Dobrescu T. The role of emotional intelligence in building interpersonal communication skills. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. 116, p. 1405–1410. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.374.

на інших, наприклад, на всю групу, а не тільки на себе чи на військово командування, так як їх автономність є найменш розвиненою.

Але є і унікальні та рідкісні випадки, коли всі три компоненти світосприйняття є на низькому рівні в результаті токсичного командування з боку військового керівництва. За прикладами далеко ходити не треба і українсько-російська війна з 2022 року показала цю унікальність з боку російської сторони.

Як практичний приклад ми використовуємо інтерв'ю полоненого росіянина на Youtube каналі «Азов» від 06.10.2024. Цей полонений був відповідальний і особисто брав участь у розстрілі полонених українських військових і при атаці українських безпілотників на будівлю, де переховувалися солдати ворожої сторони єдиним залишився в живих.

На відсутність будь якої зв'язності вказав сам полонений: «Я не розумію взагалі наказів командування, тому що через м'ясні штурми, які вони проводять, за весь цей час в підрозділі три рази змінився особовий склад, тому що їх бездумно всіх закидають на одну і ту ж дорогу, на техніці закидають, їх спалюють разом з технікою, десант не встигає висадитися, все спалюється, але їх все рівно відправляють і відправляють». Як бачимо, російські військові швидко ліквідуються, не встигнувши як слід сформувані хоч якісь зв'язки між собою, у солдат відсутня будь яка віра, що їхню «спину прикриють» чи їм якось допоможуть і це підтверджується словами полоненого: «При мені знаю, що один зі зламаного ногою чекав тиждень евакуації, він там і помер від того, що в нього сепсис почався, від зараження крові просто помер, тому що ні ліків, нічого тобі не принесуть і ніхто звідти не винесе».

Крім того, у російських солдатів присутня зовнішня автономність (низький рівень автономності) і виконання тих чи інших військових злочинів спрямоване на уникнення покарання, а конкретніше зі слів полоненого: «Якщо якась група не хоче йти вперед, то виписується червона карточка, за ними йде інша група, яка заходить на позицію, і якщо перша група після цього не пішла вперед на штурм, то їх там же обнуляють»²³.

Відповідно, якщо низька автономність, то і низька компетентність, а отже цілі, які ставлять солдату для виконання не відповідають його внутрішнім потребам і знання які йому намагаються дати для нього не несуть ніякої цінності, як і вся військова служба конкретно в випадку полоненого: «Абсолютно не варто вмирати за чужі амбіції, тим паче незрозуміло які амбіції, які цілі, взагалі не зрозуміло кого і від кого ми

---

²³ Азов. Азовці допитали окупанта – злочинця. Як росіяни виконують накази про страту полонених (2023) [Video]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=svwFAIXrOs>

тут звільняємо. Ніхто тут ні від кого звільнитися не хоче, взагалі незрозуміла війна, я не розумію нашу владу, навіщо взагалі це все почалося».

Токсичне командування з боку військового керівництва не є новою проблемою. Так в одному американському батальйоні дислокованому в Іраку, унтер-офіцери наказували молодших по званню солдатів, застосовуючи в якості покарання приховування листів, які надсилалися солдатам їхніми рідними, а також вчиняли по відношенню до них різноманітні форми сексуального насилля, тобто у солдат в згаданому батальйоні була зовнішня автономія і виконання чи невиконання тих чи інших дій супроводжувалося страхом покарання, в результаті чого страждала і автономія і компетентність, в той час як зв'язність між солдатами підтримувалася на більш менш пристойному рівні, коли ті ділилися між собою проблемами²⁴. Але російська армія і її керівництво ще б'є всі рекорди по токсичності, ігноруючи навіть такий усталений для будь якої армії компонент світосприйняття як зв'язність.

Ще однією проблемою світосприйняття є його ілюзорність з самого початку через невідповідність очікувань військовослужбовців із реальною картиною перебігу військової служби, тобто як воно є насправді. Причина – активна державна машина пропаганди, яка спотворює реальність і в купі з обмеженням доступу до альтернативних джерел інформації і як наслідок низького інтелектуального потенціалу значної кількості населення, подає це так ніби служба в армії дійсно відповідає внутрішнім потребам військовослужбовця, даючи йому з самого початку хибну ціль і з часом, якщо солдат сприймав військову службу як мистецтво і вважав, що його вибір був особисто його і автономним, то потрапляючи в реальність він розуміє, що машина пропаганди його обманула, а його рішення служити є нав'язаним йому, що призводить до демотивації служити і перетворює світосприйняття як мистецтво на світосприйняття як тягар.

Ми вже згадували військовополоненого росіянина як приклад усвідомлення реальної картини справ на фронті: «Незрозуміло які амбіції, які цілі, взагалі не зрозуміло кого і від кого ми тут звільняємо». Більш масштабним прикладом дезінформації з боку пропаганди, що з часом призвело до різкої зміни світосприйняття військовослужбовцями як мистецтво в сторону світосприйняття як тягара була часткова мобілізація 21 вересня 2022 року в ворожій країні.

На цей раз ми будемо відсилатися до відео на Youtube каналі «Майкл Накі» від 09.10.2025. За цитати взяті: «Спочатку у військоматі

---

²⁴ Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010) / 17 July 1998. 2187 UNTS 90, Art. 8(2)(b)(iv)

нам сказали, що ви поїдете на 3 місяці, максимум на півроку поки не наберуть людей на контракт. Після півроку думали, що рік – це максимум. Але вже скоро піде 4 рік і ми постійно думаємо про демобілізацію».

Як бачимо, реальна картина, яка відрізняється від державної машини пропаганди, а саме: тривалий термін перебування на війні поєднаний з нереалістичними уявленнями, що війна закінчиться швидко і усвідомлення хибності цілей війни і самої служби призводить до зміни світосприйняття з мистецтва на тягар, при чому настільки різко, що навіть зовнішні фактори мотивації не допомагають зменшити вплив цих змін: «Це в 2022 році наша зарплата була високою, а зараз кур'ери більше заробляють, да ще і кожен день вдома з родиною» – гроші як зовнішній фактор мотивації.

«Мені 42 роки і в мене все було дуже чудово в житті – невеличкий бізнес, сім'я, друзі, яскраво виражений патріотизм – я все втратив, в тому числі і здоров'я. Я люблю Батьківщину, але в сучасних реаліях патріотизм карається, ми їм не потрібні, від таких як ми позбуваються» – сім'я як зовнішній фактор мотивації і патріотизм як внутрішній фактор мотивації²⁵.

Ми вже не раз згадували про світосприйняття як тягар і акцентували на тому, що це є іншою, протилежною стороною світосприйняття як мистецтво. Ключовим тут є механізм самовиправдання, про який ми згадували на початку цього розділу, коли запускається процес дезінтеграції (задача не відповідає внутрішнім установкам, потребам і нормам моралі військовослужбовця), щоб виконати ту чи іншу дію.

Результатом є послаблення особистісного контролю над своїми вчинками і погіршення процесів саморегуляції, в тому числі і зниження автономності як одного з трьох важливих компонентів світосприйняття. Процес самовиправдання на якому будується світосприйняття як тягар має 4 шляхи: а) самовиправдання через переосмислення власної поведінки, щоб вона не розглядалася як аморальна; б) через перекладення відповідальності з себе на вище командування; в) мінімізація свого впливу на навколишнє середовище і ігнорування результатів своєї діяльності) дегуманізація жертв.

Переосмислення власної поведінки, щоб вона не розглядалася як аморальна стає взагалі можливим, коли одна сторона конфлікту відчуває моральну перевагу над іншою стороною конфлікту. Сторона, яка вчиняє терористичні акти, а точніше самі виконавці-військовослужбовці вважають, що вони вчиняють правильно, бачать себе

---

²⁵ Майкл Накі. Кожний день тікають люди. Мобілізовані вже на грані. Солдати деморалізовані (2025) [Video]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DBpue2KDCvA>

борцями з безжалючими гнобителями (російська пропаганда про переслідування російськомовних на Донбасі), думати, що віддають борг своїй Батьківщині, рятівниками, тобто як казав Вольтер: «Той хто може змусити вас повірити в абсурд, може змусити вас вчиняти вбивства»²⁶.

Тобто при цьому підході самовиправдання, дезінтеграція і подальше виконання задачі, навіть такої, яка сприймається всім цивілізованим світом як військовий злочин необхідний надуманий привід, який доведений до абсурду машиною пропаганди приховуючи істинну ціль по знищенню цивільного населення і окупації території, що відбувається в нинішній війні. Підсилює дану стратегію самовиправдання евфемізація – використання евфемізмів, чия функція полягає в заміні слів на більш м'які форми з ціллю облагородити свої дії і зменшити їх негативне сприйняття. Так до прикладу, росіяни називають захоплення українських територій «освобождением» замість «окупації», «евакуація дітей з Маріуполя» замість «викрадення дітей», «супутній збиток» замість «бомбардування і вбивства мирного населення»²⁷.

Переосмислення доповнюється ще одним інструментом, який є улюбленим у росіян протягом багатьох десятиліть – вигідні порівняння. Суть його в самовиправданні своїх антигуманних дій за допомогою вигідних для себе історичних порівнянь. Доволі часто росіяни порівнюють себе зі Сполученими Штатами Америки, відсилаючись на те, що навіть такі демократії як США, Франція були досягнені шляхом насилля проти репресивного режиму. У випадку із США вони беруть історичне минуле – вторгнення США до В'єтнаму з ціллю захисту населення від комуністичного рабства, військову інтервенцію США до Іраку для повалення режиму Хусейна і порівнюють це з власним нападом на Україну задля ліквідації «Київського режиму», кажучи, що якщо США може проводити військові операції для захисту своїх інтересів і інтересів цивільного населення, то і вони вправі таке робити²⁸.

Свої твердження вони базують на двох аргументах: по-перше, вони свято вірять, що ненасильницькі методи вирішення ситуації в Україні були неефективними як і в аналогічних ситуаціях військових інтервенціях США, що далеко не так; по-друге, російська машина пропаганди транслює думку про те, що їх насильницькі дії зможуть запобігти більшій кількості жертв і «що ми напали першими, щоб на

---

²⁶ Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. New York, 2009. 256 p.

²⁷ Gambino R. Watergate lingo: A language of non-responsibility. Freedom at Issue. 1973, Nov/Dec, 22, P. 7–9, 15–17.

²⁸ Gilovich T. Seeing the past in the present: The effect of associations to familiar events on judgments and decisions. Journal of Personality and Social Psychology. 1981. 40, p. 797–808.

нас не напали», що далеко не так враховуючи кількість смертей і горя, які принесла ворожа держава.

Підбиваючи підсумок, самовиправдання через переосмислення моральної поведінки досягається комплексно за допомогою відчуття моральної переваги над противником, поєднаним з евфемізацією і механізмом вигідних порівнянь.

Другий шлях самовиправдання – перекладення відповідальності на когось іншого стає можливим коли вище керівництво держави-агресора приймає на себе відповідальність за наслідки поведінки своїх військових на полі бою. Найбільш яскраво такий шлях самовиправдання демонструється при масових стратах. Саме так свою діяльність здійснювали нацистські коменданти в'язниць під час Другої світової війни, виправдовуючи себе тим, що вони лише виконували наказ²⁹.

Американський психолог Мілграм пояснював цей феномен через систему прямого дозволу від державної влади на вчинення військових злочинів і подальше їх санкціонування. В такій моделі, військово-службовець є лише виконавцем, який через цей шлях самовиправдання знімає з себе особисту відповідальність, у своєму сприйнятті солдати лише виконують зобов'язання перед державою, а відповідає за це все військово керівництво³⁰. І чим вищий рівень легітимності і повноважень представника влади, тим вища рівень слухняної агресії солдат, які по команді вчиняють військові злочини.

Ще одним елементом другого шляху самовиправдання є групове розділення відповідальності між солдатами при вчиненні військових злочинів. Активно застосовується як самовиправдання, бо коли всі відповідальні за один і той же злочин, то ніхто по справжньому не відчуває себе відповідальним і особиста відповідальність кожного учасника розмивається³¹.

Відносно нещодавніх випадків групового військового насилля задокументовані правозахисною організацією Amnesty International, серед їх звітів згадується розстріли цивільного населення росіянами в Гостомелі в березні 2022 року, вбивство цивільного чоловіка групою росіян на сході від Києва 9 березня 2022 року, розстріл сімейної пари в Ворзелі 3 березня 2022 року, вбивство групою росіян цивільного чоловіка в селі Богданівка 9 березня, розстріл російськими солдатами 6

---

²⁹ Goldhagen D.J. Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust. New York: Knopf, 1996. 512 p.

³⁰ Diener E., Dineen J., Endresen K., Beaman A.L., Fraser S.C. Effects of altered responsibility, cognitive set, and modeling on physical aggression and deindividuation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1975. 31, p. 463–479.

³¹ Gabor T. Everybody does it: Crime by the public. Toronto: Toronto Press, 1994. 256 p

чоловіків в селі Старий Биків Чернігівської області 27 лютого 2022 року, вбивство чоловіка росіянами в Бучі 4 березня 2022 року³².

Третій шлях самовиправдання – ігнорування результатів своєї військової діяльності. Введення сучасних війн кардинально відрізняється від тих, що були в ХХ столітті. В нинішній українсько-російській війні зіткнення ворожих сил відбувається в дистанційному форматі через систему дронів і БПЛА, нанесення ракетних ударів по цивільному населенню і по об'єктах енергетичної інфраструктури. Відповідно військові, які здійснюють такі запуски не бачать безпосередньо тої шкоди, страждань і рівня руйнувань, які вони спричинили і в них не вмикається механізм самозасудження своїх дій, так як вбивства які вчиняються ними не є персоніфікованими, так як вони не бачать наживо шкоди, яку вони принесли своїм жертвам³³.

Згідно зі звіту Управління Верховного Комісара ООН з прав людини від 21.02.2023 року «Civilian casualties in Ukraine from 24 February 2022 to 15 February 2023» дистанційний формат за перших рік війни і російського насилля був в кількох формах: а)внаслідок застосування зброї взривної дії з великою площею враження (танки, артилерія, ракетні системи, крилаті і балістичні ракети) – вбито 6585 чоловік і поранено 12635, більшість загинуло від ударів танків і артилерії – 912; серед поранених найбільше внаслідок атак балістичних і крилатих ракет – 2351; б)внаслідок ударів по критично важливій інфраструктурі на підконтрольній Україні території (удари по складам боєприпасів і енергетичним об'єктам) – вбито 116 чоловік серед цивільного населення і поранено 393; в)внаслідок підриву на мінах вибухонебезпечних залишках – вбито 219 чоловік, поранено 239³⁴.

Безпосередній формат війни, коли солдат бачить результати своєї діяльності має лише одну форму – в результаті застосування інших типів зброї. Відповідно до Звіту Amnesty International за 2022–2023 роки «The State of The World's Human Rights» до застосування інших типів зброї в Україні належать – вбивство цивільних внаслідок розстрілу з автоматів; через перехресний вогонь; вбивство внаслідок тортур полонених цивільних (зафіксований випадок вбивства полоненого після його кастрації в селищі Оленівка, Донецька область

---

³² Amnesty International. Amnesty International Report 2022/23. The State of the World's Human Rights. p. 377–382. London, 2023

³³ Rubinstein R.A. Cross-cultural considerations in complex peace operations. Negotiation Journal. 2003. 19, p. 29–49

³⁴ UN Office of Internal Oversight Services. Investigation into allegations of sexual exploitation and abuse in the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo. 2005.

влітку 2022 року); смертний розстріл внаслідок рішення окупаційного суду в Маріуполі військовополонених влітку 2022 року³⁵.

Як видно, і цей шлях самовиправдання не передбачає автономності власних дій і рішень і як наслідок взяття на себе відповідальності за них. Набагато легше виправдати себе, коли не бачиш результатів своїх злочинних дій безпосередньо, а якщо ти є свідком і безпосереднім виконавцем цього, то для цієї цілі можна піти другим шляхом самовиправдання – перекладання відповідальності на вище керівництво держави при санкціонуванні нею цих дій, сказавши самому собі, що «я лише виконую наказ»³⁶.

Останнім і не менш жахливим шляхом самовиправдання є дегуманізація жертви військового насилля. Це стає можливим завдяки позбавленню жертви насилля людських рис, ототожнення її з нижчою істотою, коли жертва в очах військового злочинця гірше тварини, не сприймається ним як особистість, часто наділяється демонічними характеристиками і причина всіх людських бід³⁷.

При такому сприйнятті ворога і цивільного населення легше виправдати насилля і відповідно вбити, послабляючи власний механізм саморегуляції, автономність і відчуття власної відповідальності за свої дії і посилюючи власну жорстокість. Подібну практику застосовували під час Другої світової війни керуючі газовими камерами в нацистському концтаборі, які в своїй свідомості опускали жертв до статусу недолюдина³⁸.

Значну допомогу дегуманізації надає поділ на соціальні групи, розділяючи людей на «своїх» і «чужих», що спричиняє відчуження і в подальшому дегуманізацію, так як незнайомі деперсоніфікуються набагато легше ніж знайомі, особливо в ієрархічній системі, де одна група має владу над іншою групою, знецінюючи останніх. Тобто для дегуманізації передусім створюються соціальні умови, де одна група має перевагу над іншою, навіть не маючи інституційної влади. Ілюстрацією таких умов дегуманізації є випадок згвалтування російським солдатом полоненої цивільної жінки в Харківській області в ніч на 14 березня 2022 року і інші випадки сексуального насилля над

---

³⁵ Amnesty International. Amnesty International Report 2022/23. The State of the World's Human Rights. p. 377–382. London, 2023.

³⁶ Gibson J.T., Haritos-Fatouros M. The education of a torturer. Psychology Today. 1986, November, P. 50–58.

³⁷ Bernard V., Ottenberg P., Redl F. Dehumanization: A composite psychological defense in relation to modern war. In: Schwebel M., ed. Behavioral science and human survival. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books, 1965. p. 64–82.

³⁸ Goldhagen D.J. Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust. New York: Knopf, 1996. 512 p

жінками солдатами ворожої армії, які користуючись ситуативною перевагою у вигляді наявності зброї вчиняють військові злочини³⁹.

2. Динаміка трансформації світосприйняття військової служби

Процес дезінтеграції (послаблення особистісного контролю і відокремлення дій військовослужбовця від власних норм моралі (зовнішня і внутрішня форма) за допомогою самовиправдання відбувається поступово. Світосприйняття змінюється за рахунок поступової відмови від самозасудження. На початку люди вчиняють більш м'які агресивні дії, які можуть витримати з певним дискомфортом. Багатоповторне виконання агресивних дій самозасудження, саморегуляція і автономність поступово знижуються, підвищується рівень жорстокості і далі стається так, що ті дії, які раніше вважалися огидними починають виконуватися без будь якого самозасудження. Як наслідок, навіть нелюдські практики стають рутинними⁴⁰. Показовим є ситуація з тюремним охоронцем, який допомагав страчувати засуджених до смерті в газових камерах однієї з тюрм США.

Суть його роботи зводилася лише до прив'язування ніг засудженого до крісла. Це позбавляло його від образу ката: «Я ніколи не був катом. Я не робив фінальної дії – запуск смертельних газів в камеру». Тобто він використовував третій шлях самовиправдання – ігнорування результатів своєї діяльності завдяки розподіленню виконання дії поетапно (той, хто видав наказ – посередник – виконавець), де він був посередником, отже це нібито мінімізувало його участь через розподілення ролей⁴¹. Крім того, він використовував евфемізми замінюючи слово «прив'язування ніг до крісла для страти» на слово «нагляд» (перший шлях самовиправдання – переосмислення власної поведінки, щоб вона не виглядала як аморальна) і перекладав відповідальність на когось, крім себе (другий шлях самовиправдання): «Я виконую роботу і отримую хороші гроші (35 доларів за раз) за нагляд». Кардинальні зміни його світосприйняття змінилися після 126 страт, він дезінтегрував свою особистість (відділив свою внутрішню «я», норми моралі від зовнішніх дій), тобто в ньому наче існували дві особистості: на роботі він беззаперечно виконував свою задачу, а

---

³⁹ Amnesty International. Amnesty International Report 2022/23. The State of the World's Human Rights. p. 377–382. London, 2023.

⁴⁰ Gibson J.T., Haritos-Fatouros M. The education of a torturer. Psychology Today. 1986, November, P. 50–58.

⁴¹ Milgram S. Obedience to authority: An experimental view. New York: Harper & Row, 1974. 210 p.

повертаючись додому замислювався над цим і з часом відпуслав цю думку і так по колу⁴².

Подібна поступова зміна світосприйняття служби у сторону тягаря (процеси дезінтеграції і самовиправдання) відбувається і з терористичними організаціями. Ізраїльський політик і екс-спікер Кнесету (Парламент Ізраїлю) Йозеф Спрінзак акцентував увагу на тому, що процес радикалізації терористів можливий завдяки поступовому відходу від моральних санкцій (самозасудження як стоп-кран) за насильницьку поведінку і починається з протистояння політикам, які хочуть залишити все як є чого не хочуть терористи, котрі прагнуть до зміни соціальної політики. Подальші спроби до змін призводять до конфронтації з владою і поліцією і призводять до невдачі і зростаючого розчарування і відчуженню від всієї системи влади. І все це сприяє ескалації з все більш відчайдушними спробами терористів знищити систему і правителів, якщо змінити її менш радикальними способами не вдалося⁴³. Тут яскраво зображено одразу два шляхи самовиправдання – дегуманізація (йде розділення на «своїх» і «чужих», де чужими виступають політики, які не хочуть змінювати соціальний устрій і яким терористи не хочуть підпорядковуватися, вважаючи себе вищими за них і прагнучи самим стати правителями) і переосмислення власної поведінки, щоб вона не розглядалася як аморальна (побудоване це переосмислення на відчутті терористів моральної переваги над противником і віри в те, що побудована ними система буде кращою для населення за ту систему, яка була у їх противників і яку вони знищили і використовувачи евфемізми – замість слова «вбивства» вживається «порятунок»).

Отже, підсумовуючи тему про світосприйняття служби як тягар ми чітко вбачаємо, що сама суть «тягаря» в прикладенні надзусиль, щоб виконати те чи інше завдання в процесі проходження військової служби. Це і процес дезінтеграції і подальше самовиправдання зі складними психологічними шляхами направлені на зняття самозасудження і виконання завдання в незалежності від того наскільки аморальним воно є і погіршення саморегуляції і автономності, де військовослужбовець не головна дійова особа, а лише бездумний інструмент виконання. Це кардинально відрізняється від світосприйняття як мистецтво, яке не потребує від солдата додаткових моральних зусиль для виконання

---

⁴² Kelman H.C. Violence without moral restraint: Reflections on the dehumanization of victims and victimizers. *Journal of Social Issues*. 1973. 29, p. 25–61. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1973.tb00034.x.

⁴³ Sprinzak E. The psychopolitical formation of extreme left terrorism in a democracy: The case of the Weathermen. In: Reich W., ed. *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1990. p. 65–85.

завдання, так як сама суть завдання відгукується з його внутрішнім «я», моральними нормами (ідентифікована і інтегрована автономність).

Системоутворюючим принципом введення війни, який прямо протилежний дегуманізації і тісно переплітається з світосприйняттям служби як мистецтво є гуманізація. Гуманізація протилежна дегуманізації тим, що військові під час виконання бойових завдань відчують по відношенню до цивільних людей, які знаходяться в зоні ураження, почуття спільності, емпатії, не намагаються дистанціюватися від них і не ототожнюють потенційних жертв і заручників з нижчими істотами як при дегуманізації і відповідно вбачають в них таких самих людей як вони самі зі своїми проблемами і переживаннями.

Солдати з ознаками гуманізації на відміну від тих, які використовують самовиправдання як спосіб виконання тих чи інших наказів в тому числі і тих, що порушують міжнародні норми введення війни, частіше за все стикаються з наслідками своїх дій безпосередньо, а не дистанційно, а тому жертви цивільного населення і страждання, які вони відчують є персоналізованими для них. Більш того, в силу розвитку своєї автономності (інтегрована і ідентифікована автономність) не рідкі ситуації, коли вони вчиняють самодіяльність під час виконання бойових задач і маючи всі ознаки гуманізації протистоять жорстокій поведінці, навіть коли всі інші товариші по службі діють антигуманно.

Такою ситуацією були масові вбивства в селищі Сонгмі, Південний В'єтнам в ході війни у В'єтнамі під час якої американський взвод лейтенанта Вільяма Келлі вбив 500 в'єтнамських жінок, дітей і людей похилого віку. Хью Томпсон, молодий пілот вертольота, ціль якого була знайти і знищити противника в ході цієї різни, побачив поранену дівчинку, помітив місце сигналом і викликав по радіо допомогу, але командир, до якого він звертався перевернув радіо і відкрив вогонь. Пілот зрозумів, що знаходиться в епіцентрі різни і побачивши поранену жінку з немовлям на руках, розвернув свій вертоліт і дав наказ стрілку відкрити вогонь по співвітчизниках, якщо вони постараються заподіяти шкоду мирному населенню селища.

Він звернувся по радіо до інших супроводжуючих бойових вертольотів і разом вони переправили залишки врятованих жителів селища у безпечне місце, після чого він розвернувся назад до місця масової бійни і врятував дворічного хлопчика, який хапався за свою померлу мати⁴⁴.

Свій прояв гуманізації він пояснював так: «Ці люди дивилися на мене в пошуках допомоги і я ніяк не міг відвернутися від них. А порятунок

---

⁴⁴ Zganjar L. Forgotten hero of Mai Lai to be honored after 30 years. San Francisco Chronicle. 1998, March 5, p. A9

малого хлопця – в мене вдома був син приблизно такого ж віку». Подібна гуманізація і гуманізм яскраво проявлявся і у рятівників, які ризикуючи своїм життям впродовж тривалого часу рятували переслідуваних євреїв від Голокосту, з якими вони були раніше не знайомі і не отримуючи від їх порятунку ніякої матеріальної вигоди. Гуманізація викликає сильне відчуття соціального боргу, мотивуючи здійснювати гуманні дії на благо іншим, ризикуючи своїми інтересами і життям.

Але водночас не можна прорахувати все і врятувати всіх, навіть якщо всі солдати матимуть світосприйняття як мистецтво з високорозвиненими трьома компонентами – автономністю, компетентністю і зв'язністю, діятимуть опираючись на гуманізацію, то війна є війною і жертви завжди будуть, але головне в цьому, коли такі жертви є виправданими, а коли ні. Допомогати нам визначитися в цьому питанні теорії допустимої шкоди і важливий принцип пропорційності на ряду з міжнародно-правовими нормами. Саме, взяття чи не взяття до уваги цих норм і буде визначати в яку сторону буде спрямовано світосприйняття солдата – в сторону мистецтва чи тягаря.

Отже, почнемо з теоріями допустимої шкоди. Виділяються дві теорії допустимої шкоди – утилітарна і деонтологічна. Утилітарна теорія – необхідно вибирати такий спосіб введення війни при якому це призведе до найкращих результатів, при цьому морально доцільно пожертвувати невеликою групою невинних, щоб врятувати більшу кількість людей. Деонтологічна теорія допустимої шкоди – важливий не тільки результат, а і спосіб виконання і між ними встановлюється причинно-наслідковий зв'язок, тобто певний спосіб і дія можуть призвести до кращих результатів, але може бути заборонений з точки зору моралі⁴⁵.

Невеликим послабленням цієї категоричності деонтологічної теорії є доктрина подвійного ефекту, згідно якої заборонено навмисне завдання шкоди в якості прямого ефекту або засобу для досягнення вищого блага; але дана доктрина виправдовує ненавмисну шкоду як побічний ефект тої чи іншої дії, яка призвела до хорошого результату і коли хороший результат перевищує цю шкоду. Чітко проявляється доктрина подвійного ефекту у ситуації війни, де завдається шкода цивільному населенню внаслідок військової операції. Наприклад, незаконно бомбити мирних жителів як засіб підриву морального духу противника, водночас бомбардування заводу по виробленню зброї, коли воно призводить до смерті невинних є тим самим побічним ефектом⁴⁶.

---

⁴⁵ Wright J.D. Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. 2012. 120 p.

⁴⁶ Cox M. The Army is pivoting to a kinder, gentler start to basic training. Task & Purpose, 2020. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-basic-training-kindness>

В цих обох ситуаціях є жертви серед цивільного населення, але лише прибомбардуванні заводу загиблих відносять до категорії ненавмисної шкоди і побічного ефекту. В першому випадку на цивільних людей вчиняється безпосередній прямий ефект, де вони лише використані як засіб для досягнення вищого блага – підриг морального духу противника. Згідно з теорією локусу втручання йде націлювання на потенційну жертву. Локус втручання розглядає цілі військового втручання і що відбувається з ними на відміну від доктрини, яка вказує на причинний статус жертви (засіб чи побічний ефект). Націлювання на потенційну жертву у випадку з бомбардуванням мирних жителів привертає увагу до їх долі, що робить вчинену шкоду більш значущою ніж в сценарії з бомбардуванням заводу⁴⁷.

Сучасним прикладом бомбардування цивільного населення, де жертви є засобом для підригу морального духу противника є ракетні удари російської федерації по мирному населенню України. Напроти, в другому прикладі з бомбардуванням заводу, жертви серед цивільного населення є побічним ефектом такого бомбардування і розцінюються як ненавмисна шкода.⁴⁸ Локус втручання характеризує таку ситуацію як націлювання на загрозу, загрозою є сам завод, який виробляє зброю і робить внесок у військову потужність противника і ціллю тут є послаблення ворога через знищення заводу, а не цивільного населення як в першому випадку. Жертви серед цивільного населення в другому випадку цілком логічно характеризуються як побічний ефект. Прикладом у сучасному світі бомбардування заводів є атака українських БПЛА по нафтопереробних заводах російської федерації для послаблення економічної і відповідно військової міцності ворога.

Ще більш розкриває теорію допустимої шкоди принцип пропорційності і пов'язані з ним міжнародно-правові акти. Суть принципу – очікуваний супутній збиток не має бути надмірним в порівнянні з очікуваною військовою перевагою. Сам супутній збиток визначається як ненавмисний і неминучий збиток цивільному населенню і цивільним об'єктам, спричинений при атаці на військовий об'єкт. Супутній збиток у військових операціях завдається цивільному населенню, який згідно зі статтею 57 Додаткового Протоколу I до Женевської Конвенції

---

⁴⁷ Vallerand R.J. Toward a hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation. In: Zanna M.P., ed. *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press, 1997. p. 271–360.

⁴⁸ Wright J.D. Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. 2012. 120 p.

1977 року, має три форми – смерть цивільного населення, поранення невинних і завданий збиток громадським об'єктам⁴⁹.

При цьому стаття 13 Додаткового Протоколу III до Женевських Конвенцій вказує на те, що цивільне населення не має бути об'єктом нападу і підтверджує це суміжний з принципом пропорційності принцип розрізнення і попередження невибіркових атак – заборона невибіркових атак на військові об'єкти і громадянське населення без розрізнення, заборона скидання бомб без точного розпізнання цілі як військової⁵⁰.

Бомбардування Драмтеатру в Маріуполі є лише один з сотні випадків, коли ці всі принципи були порушені російською армією. Як мінімум, по причині того, що очікуваний супутній збиток надмірний в порівнянні з очікуваною військовою перевагою, да і крім того, театр не підпадає під тлумачення військові цілі, які або вносять ефективний вклад у військові дії противника або їх нейтралізація надає військову перевагу в сучасних умовах⁵¹. Військова перевага визначається Посібником з військового права Міністерства Оборони США як конкретна тактична або загальна стратегічна перевага, яка «має бути суттєвою і чітко видною в короткостроковій перспективі, а та перевага, яка є ледве помітною і з'явиться лише в довгостроковій перспективі має бути проігнорована, а атака, якщо вона несе надмірні супутні збитки скасованою» – говорить в Коментарях до Додаткових Протоколів до Женевських Конвенцій⁵². Очевидними ситуативними прикладами порушення принципу пропорційності є атаки американських безпілотників в Північно-Західному Пакистані по транспортним засобам, громадським містам в 2006 році, де супутній збиток значно перевищував отриману військову перевагу, бо крім безпосередніх збитків завданих по цивільному населенню і об'єктам там були і додаткові непрямі у вигляді психічних хвороб, розладів населення через високу тривожність і страх перед можливістю смертельного удару в будь-який момент і розуміння власної беззахисності⁵³.

---

⁴⁹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). 8 June 1977. 1125 UNTS 3, Arts. 51(5)(b) and 57(2)(a)(iii) i (b)

⁵⁰ Wright J.D. Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. 2012. 120 p.

⁵¹ Dahl C.J., Lutz A., Davidson R.J. Reconstructing and deconstructing the self: Cognitive mechanisms in meditation practice. Trends in Cognitive Sciences. 2015. 19(9), p. 515–523. DOI: 10.1016/j.tics.2015.07.001.

⁵² Wright J.D. Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. 2012. 120 p.

⁵³ International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School), Global Justice Clinic (NYU School of Law). Living under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan. September 2006.

Подібні додаткові непрямі супутні збитки несуть і українці вже четвертий рік цієї кривавої війни. Додаткові непрямі збитки в нинішній війні наносяться і через російські атаки на українську енергосистему, навіть якщо в теорії така електростанція можуть розглядатися як військові цілі через те, що вносять ефективний вклад у військові дії через живлення військових баз, ПВО і цеху по ремонту техніки. Але в докладі Управління Верховного Комісара ООН по правам людини за вересень 2024 року «Attack's On Ukraine's Energy Infrastructure: Harm To The Civilian Population» атака на енергосистему вважається надмірним супутнім збитком через виникнення додаткових непрямих – масові страждання цивільного населення через сезонні відключення електроенергії взимку⁵⁴. Додати до цього варто і те, що в цій ситуації прямо порушено статтю 54 Додаткового Протоколу I «заборонено атакувати, знищувати і виводити з ладу об'єкти, які необхідні для виживання цивільного населення, в тому числі і об'єкти критичної інфраструктури, якщо це призводить до масових страждань населення»⁵⁵.

Принцип пропорційності є універсальним в Міжнародному гуманітарному праві (далі-МГП), регулюючись, як ми зрозуміли, багатьма нормативно-правовими актами і маючи зв'язок з багатьма іншими принципами МГП (принцип розрізнення). Зумовлено це спробами мінімізувати наслідки військових конфліктів завдяки зменшенню кількості жертв. Розширює трактування принципу пропорційності принцип обережності при нападі, який є безпосереднім засобом виконання першого через триетапну систему реалізації принципу пропорційності, описану в статті 57 Додаткового Протоколу I: а) перевірити військові цілі – перед атакою вияснити, що цілю атаки є саме військова ціль, а не цивільні об'єкти чи населення; б) мінімізувати супутній збиток – приймати всі запобіжні заходи при виборі засобів та методів атаки, щоб звести до мінімуму випадкові втрати і смерті, поранень цивільного населення чи збитків громадянським об'єктам; в) утримуватися від надмірного супутнього збитку – в ситуаціях, коли ще до початку операції на основі аналізу очевидно, що супутні збитки будуть надмірними по відношенню до очікуваної конкретної і прямої військової переваги, то необхідно утриматися від прийняття рішення про початок військової операції відповідно до положень Керівництва по законам війни 1956 року.

---

⁵⁴ United Nations Human Rights. Civilian casualties in Ukraine from 24 February 2022 to 15 February 2023.

⁵⁵ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). 8 June 1977. 1125 UNTS 3, Arts. 51(5)(b) and 57(2)(a)(iii) і (b).

Дане керівництво деталізує, що супутній збиток треба по максимуму зменшити наскільки це можливо, а не робити його пропорційним до отриманої військової переваги, особливо коли для цього є всі можливості. Наприклад, в ситуації з повстанцями в Іраку і Афганістані, які протидіяли американським військам. В даній ситуації отриманою військовою перевагою було не захоплення міста чи вбивство великої кількості повстанців, а ліквідація конкретного повстанця, а супутніми збитками є кількість вбивств цивільного населення вчинених цим повстанцем, якщо дати йому сховатися, тобто військова перевага оцінювалася небезпечною конкретному повстанцю⁵⁶.

Також для максимальної мінімізації супутніх збитків враховувалися вторинні наслідки цих супутніх збитків, таких як відвернення цивільного населення від американських військ і пропагандистська перемога повстанців. Для мінімізації супутніх збитків і уникнення цих вторинних наслідків військові уникали застосування боєприпасів з великою зоною ураження і замість високоточних авіаударів, які йшли в купі з високим ризиком нанесення супутніх збитків по сусіднім до військової цілі громадянським об'єктам і цивільному населенню, застосовували зброю прямої наводки (артилерія, танки, стрілкова зброя) з ціллю зменшення жертв⁵⁷.

З цього слід робити висновок, що принцип пропорційності є основоположним у військовий час і має бути баланс між військовими інтересами(військова перевага) і гуманітарними(супутній збиток) і за нагальної потреби чаша вагів має бути схилена в сторону захисту цивільного населення у відповідності з принципами гуманізації, де війна ніколи не має переважати над людяністю.

Сам процес реалізації принципу пропорційності, щоб «очікувані супутні збитки серед цивільного населення і громадських об'єктів не повинні бути надмірними по відношенню до очікуваної конкретної і прямої військової переваги» здійснюється в кожному конкретному випадку командирами, планувальниками, військовими юристами, які їх консультують з приводу норм МГП, які стосуються вибору цілей для атаки, які регулюють атаку і захист цивільного населення у військових конфліктах. Проблема визначення пропорційності – це суб'єктивний характер оцінки, який дає командирам широке коло для трактувань таких понять як «супутній збиток» і «військова перевага» і «чи є супутні збитки надмірними по відношенню до військової переваги».

---

⁵⁶ Amnesty International. Amnesty International Report 2022/23. The State of the World's Human Rights. p. 377–382. London, 2023.

⁵⁷ Cox M. The Army is pivoting to a kinder, gentler start to basic training. Task & Purpose, 2020. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-basic-training-kindness>

Суб'єктивний характер оцінки командира ситуації опирається на його здоровий глузд, добросовісність та наявної у нього інформації на момент прийняття рішення⁵⁸.

Тобто всю майбутню військову операцію він розглядав зі свого особистого бачення на основі даних, які в нього були, а отже супутні збитки і військова перевага на момент прийняття рішення про початок військової операції є очікуваними, а не фактичними. Вирішити цю проблему, а тим паче упевнитися в добросовісності командира допомагає суб'єктивно-об'єктивна модель Хендерсона і направлена на визначення пропорційності в два етапа: суб'єктивна оцінка командиром очікуваної військової переваги і очікуваних супутніх збитків; базуючись на суб'єктивній оцінці об'єктивно аргументувати очікуваний баланс пропорційності і гарантувати, що число жертв, поранень чи знищень громадських об'єктів не буде надмірним⁵⁹.

Також добросовісність командира забезпечується його особистою відповідальністю за результатами операції. Так згідно статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду криміналізується порушення принципу пропорційності, коли військові операції проводяться навмисно, заздалегідь знаючи, що атака призведе до надмірних супутніх втрат⁶⁰.

Резонансною в цьому плані є справа «Прокурор проти Галича» (2003) розглянута Міжнародним кримінальним трибуналом по колишній Югославії, який визнав генерал-майора Станіслава Галича винним у військових злочинах, в тому числі в порушенні принципу пропорційності під час його командування армією боснійських сербів у двадцяти-місячній осаді Сараєво з застосуванням снайперської і артилерійської зброї, що призвело до загибелі і поранень тисячі цивільних жителів. Суд постановив, що атаку було здійснено навмисно з розумінням того, що це призведе до надмірних супутніх збитків серед цивільного населення⁶¹.

Добросовісність командира є тим фактором, завдяки якому його світосприйняття як мистецтво переважає над світосприйняттям як тягар. Ця добросовісність видна в його максимально розвиненій автономії (інтегрована автономія, де він розглядає військову службу як можливість проявити свої лідерські якості), прийняттям рішень і

---

⁵⁸ US Department of Defense. Directive 2311.01E, DoD Law of War Program. Pentagon, Washington, D.C., 9 May 2006. p. 2.

⁵⁹ Henderson I. *The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack Under Additional Protocol I*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2009. p. 247.

⁶⁰ Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010) / 17 July 1998. 2187 UNTS 90, Art. 8(2)(b)(iv).

⁶¹ ICTY. *The Prosecutor v. Stanislav Galic*, Case No. IT-98-29-T, 43 ILM 794 Judgment (Trial Chamber 1), 5 December 2003.

готовністю понести за них кримінальну відповідальність при найгірших сценаріях, у вчиненні підготовчих дій, щоб по максимуму мінімізувати супутні збитки, що є проявом гуманізації, чия пріоритетність перш за все у збереженні людських життів, а не у військових перевагах, що відрізняє його від командира, який ставить у пріоритет військову перевагу і йому неважливі супутні збитки, він не робить ніяких дій щодо їх мінімізації і у якого запущені описані нами процеси самовиправдання і відповідно світосприйняття як тягара⁶². На користь гуманізації у командирів з правильним світосприйняттям свідчить і те, що багато з них під час прийняття рішень уявляють, що мирне населення, яке знаходиться в зоні бойового ураження, це жителі їх рідних міст, шкільні або члени їх власної родини чи друзі (приклад з солдатом, який врятував в'єтнамського хлопчика).

Певні кроки для командирів по мінімізації супутніх збитків даються у статті Jason D.Wright «Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard»: 1) постійний збір і оновлення розвідувальної інформації про ціль, її місцезнаходження, про оточуюче середовище поряд з ним (цивільне населення, громадянські об'єкти); 2) застосування нелетальної альтернативи – тобто чи можливо використати в даній ситуації інші методи, крім прямої військової інтервенції, наприклад, перемовини, амністія для тих членів ворожої армії, які добровільно склали зброю, розроблення програми роззброєння, програми працевлаштування для знедоленої молоді і тд; 3) застосувати всі запобіжні заходи і дотримуватися принципу обережності – попередження цивільного населення про атаку, донести до їх відома які саме цілі і об'єкти будуть атаковані; 4) відміна або призупинення військової операції – довести до тактичних операторів інформацію про те, що потрібно відмінити або призупинити атаку, якщо ціль більше не є допустимим військовим об'єктом (наприклад, вийшла з ладу), якщо ціль не може бути точно ідентифікована або якщо в процесі виникли обставини, які роблять цю атаку непропорційною (наприклад, початкова оцінка супутніх збитків змінюється через збільшення присутності цивільного населення в районі здійснення військової операції, що автоматично може призвести до того, що супутні збитки будуть надмірними по відношенню до очікуваної військової переваги)⁶³.

Ми вже спостерігали випадки, коли змінювалося світосприйняття служби як мистецтво на світосприйняття як тягара на прикладі

---

⁶² Reed G.E. Tarnished: toxic leadership in the US military. Glastonbury: University of Nebraska Press, 2015. 320.

⁶³ Wright J.D. Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. 2012. 120 p.

російських військових, які залишали коментарі в проросійських Telegram групах і були дуже розчаровані через невідповідність очікувань військовослужбовців із реальною картиною перебігу військової служби, тобто як воно є насправді – тобто саму ілюзорність світосприйняття з самого початку, яку підтримувала активна російська машина пропаганди. Але чи є зворотній шлях, спрямований на покращення світосприйняття з тягаря на мистецтво? І так, є. Автор Yasmine L. Konheim-Kalskstein в своїй роботі «Warrior Ethos versus Well-Being: Correcting The Cultural Dichotomy» (2023) розглядає процеси інтеграції зовнішніх форми (в статті це має назву «військова стійкість») і внутрішньої форми (в статті – «благополуччя») і покращення світосприйняття через спеціально розроблені державні програми за підтримки Міністерства Оборони і їх імплементацію на місцях за допомогою керівників підрозділів⁶⁴.

Практика по покращенню світосприйняття вже застосовується в армії США. Одна з таких програм «Перші 100 ярдів» замінила не лише свого попередника «Атака акул», але і підхід останньої. Якщо прийом курсантів в Атаці Акул починався з криків сержантів-інструкторів, то в «Перші 100 ярдів» з самого початку акцент робився на розвиненні компоненту світосприйняття – зв'язність шляхом побудови довіри і формуванні соціальних зв'язків⁶⁵.

В противагу цьому автор статті одноставно критикує світосприйняття як тягар. Як ми знаємо, в такому світосприйнятті погіршується саморегуляція, відбувається дезінтеграція зовнішньої і внутрішньої форм і запускається негативний механізм самовиправдання. Автор доповнює, що при самовиправданні, щоб здійснити ту чи іншу дію відбувається придушення емоцій, що в довгостроковій перспективі має негативні наслідки – розвиток алкогольної залежності, агресії, спалахи насильства⁶⁶.

Ці всі приклади ми розглядали і на прикладах миротворчої місії ООН в ДР Конго і звалтування українських жінок російськими військовими і симуляції військової підготовки двох підрозділів в Косово. Ускладнює проблему і гетерономна мотивацією, коли солдат має відповідати очікуванням і вимогам в армії і через страх остракізму(відсторонення

---

⁶⁴ Legault L., et al. On the self-regulation of implicit and explicit prejudice: a Self-determination theory perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2007. 33, p. 732–749. DOI: 10.1177/0146167207301012.

⁶⁵ Cox M. The Army is pivoting to a kinder, gentler start to basic training. *Task & Purpose*, 2020. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-basic-training-kindness>

⁶⁶ Stanley E.A., Larsen K.L. Difficulties with emotion regulation in the contemporary U.S. armed forces: Structural contributors and potential solutions. *Armed Forces & Society*. 2021. 47(1), p. 77–105. DOI: 10.1177/0095327X20970035

зі сторони своїх комерадів) і страх засудження за слабкість не звертаються за допомогою по лікуванню свого психічного здоров'я, щоб попередити вищезгадані негативні процеси, що призводить до формування невірною світосприйняття, в тому числі і через слабкий розвиток його трьох важливих компонентів⁶⁷.

Тож систему покращення світосприйняття Кортланд Даль в своїй роботі «The plasticity of well-being: A training based framework for the cultivation of human flourishing» (2020). Акцент тут йде на покращення внутрішньої форми («благополуччя»), щоб якомога краще адаптуватися до вимог армії(зовнішня форма) і запустити описаний Бандурою процес інтеграції. Покращення внутрішньої форми йде через чотири компоненти: свідомість, зв'язок, саморозуміння і ціль. Імплементациєю цієї системи у військо здійснюється на місцях через командирів підрозділів. Свідомість – саморегуляція негативних переживань і емоцій з відкритістю до них, визнанням того, що ця проблема існує. Тренування свідомості спрямоване на здолання тривожності і депресії. В армії свідомість тренується медитацією, завдяки ній покращується регуляція емоцій, емоційна стійкість, контроль уваги, знижується стрес і полегшуються симптоми ПТСР (дані взяті з метааналізу Сана)⁶⁸.

Механізм свідомості – помічати думки і емоції, які формуються при невдачах і труднощах і приділяти увагу внутрішньому відношенню до себе під час цього. Співчуття до самого себе розглядається як спроможність визнавати, що проблема існує, не тікаючи від неї і фіксує негативні думки і спогади і при цьому не асоціювати себе з ними⁶⁹.

Командир підрозділу допомагає покращувати свідомість, культивує у солдат думку, що труднощі на військовій службі і негативні емоції від них це цілком нормально, але при цьому задача має бути виконана, подавати приклад своїм підлеглим, що він теж має труднощі, що в нього є теж сильні та слабкі сторони, але він попри це продовжує ефективно нести військову службу. Свідомість розвиває компонент автономності, так як солдат бере на себе контроль за своєю саморегуляцією, відслідковуючи свої емоції і навчаючись їх приводити

---

⁶⁷ Ryan R.M., Deci E.L. Overview of self-determination theory: an organismic-dialectical perspective. In: Deci E.L., Ryan R.M., eds. Handbook of self-determination research. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2002. p. 3–33.

⁶⁸ Sun L.N., Gu J.W., Huang L.J., Shang Z.L., Zhou Y.G., Wu L.L., Jia Y.P., Liu N.Q., Liu W.Z. Military-related posttraumatic stress disorder and mindfulness meditation: A systematic review and meta-analysis. Chinese Journal of Traumatology. 2021. 24(04), p. 221–230. DOI: 10.1016/j.cjtee.2021.05.003

⁶⁹ Hepner K.A., Bloom E.L., Newberry S., Sousa J.L., Osilla K.C., Booth M., Bialas A., Rutter C.M. The impact of mindfulness meditation programs on performance-related outcomes: Implications for the U.S. Army. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2022. 120 p.

до ладу, відповідно покращуючи саморегуляцію. Зв'язок характеризується суб'єктивним відчуттям турботи і єднання з іншими людьми для формування соціальних зв'язків. Щоб розвинути цей компонент необхідно розвивати відчуття вдячності і співчуття до інших. Соціальні зв'язки покращують психологічне здоров'я і зменшують ризики виникнення його розладів (тривожність, депресія). Одним із способів покращення соціальних зв'язків і дружніх стосунків в армії є розвиток навичок спілкування і активна участь військовослужбовців в житті військового суспільства, в тому числі і в побутовому⁷⁰.

Командир підрозділу робить внесок в налагодженню зв'язку – дати своїм підлеглим подумати, кому вони вдячні в своєму підрозділі, а потім висловити цю вдячність особисто. Більш того, командир і сам має приділяти час турботі про своїх підлеглих – наприклад, допомогти солдатам знайти час для спілкування зі своїми родинами. Очевидно, що зв'язок в свою чергу розвиває компонент зв'язності. Саморозуміння – самопізнання внаслідок якого формується розуміння як власні думки, переконання впливають на самовідчуття і досвід життя. Одним із способів розвитку саморозуміння це когнітивно-поведінкова терапія, яка допомагає неадаптивні переконання перетворити на більш адаптивні⁷¹.

Ще одним способом саморозуміння є розумове тренування, більш відома як деконструктивна медитація, з допомогою якої досліджується динаміка зміни емоцій, приходить чітке розуміння своїх здібностей, своїх сильних і слабких сторін, що знаходиться під контролем і на що можна вплинути.

Саморозуміння важливе командирам, щоб досконально мати уявлення про свій досвід і рівень компетенції. Командир вносить внесок в розвиток саморозуміння підлеглих – виділяє час підлеглим на роздуми; виконання ролі слухача своїх підлеглих і того хто здійснює помітки стосовно їх відчуттів того чи іншого пережитого досвіду (наприклад, польових навчань після яких солдати проводять аналіз, де вони концентруються на своїх відчуттях під час навчань – такий собі сенсорний сеанс); стимулює солдат під час консультування порозмислити над своїми сильними сторонами і сферами, які потребують покращення, щоб ті стали більш усвідомленими⁷².

---

⁷⁰ Petrovici A., Dobrescu T. The role of emotional intelligence in building interpersonal communication skills. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. 116, p. 1405–1410. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.374.

⁷¹ Hofmann S.G., Asnaani A., Vonk I.J.J., Sawyer A.T., Fang A. The efficacy of cognitive behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Cognitive Therapy and Research*. 2012. 36, P. 427–440. DOI: 10.1007/s10608-012-9476-1.

⁷² Deci E.L., Ryan R.M. The support of autonomy and the control of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. 53, p. 1024–1037. DOI: 10.1037/0022-3514.53.6.1024.

Саморозуміння покращує компоненти автономності і компетентності, оскільки у випадку з автономністю сам факт проведення аналізу своїх відчуттів і розуміння його цінності для досягнення цілей своєї військової служби свідчить про ідентифіковану автономність солдата, бо якщо солдат особисто проводить аналіз своїх сильних і слабких сторін і хоче їх покращити, то це свідчить про його внутрішню зацікавленість у власній діяльності і відповідно чим вище рівень автономності, тим вище рівень компетентності, бо ці два компоненти пов'язані між собою⁷³.

Останній компонент – ціль є відчуттям ясності по відношенню до особисто значущих цілей і цінностей як в особистому житті так і у військовому. Маючи чітко поставлену ціль самосприйняття солдата допомагає відчутти йому значимість і напрямок свого життя, що в свою чергу підвищує рівень благополуччя(внутрішня форма). Командир в свою чергу доносить до підлеглих цілі місії, що є простим способом допомогти їм сконцентруватися на тому, що вони роблять і чому. Командир дає і підсилює відчуття цілі солдатам. Під час особистої консультації він нагадує солдатам про присягу захищати Конституцію США і питає їх, що для них є найбільш важливим, на основі чого він робить спроби донести солдату, що його особисті цілі відповідають цілям служби і навпаки⁷⁴.

Ціль укріплює автономність, так як розвиває внутрішню форму (благополуччя) і врешті решт після всіх консультацій командира, остаточне рішення про відповідність цілей армії власним цілям приймає сам солдат, особливо якщо до цього в нього вже розвинуті свідомість, зв'язок і саморозуміння, які допомагають бачити йому повну картину.

Підсумовуючи описане, варто зазначити, що на визначення того чи іншого світосприйняття впливає незліченна кількість факторів: саморегуляція, тривалість бойового конфлікту, наявний доступ чи відсутність доступу до інформації, розвинена чи слабка автономність, наскільки високий рівень розвитку інших компонентів світосприйняття, військові прорахунки командира під час планування військової операції, гуманізація, взяття до уваги принципу пропорційності, безпосередня чи дистанційна участь в бойових діях, початкова підготовка солдат на етапі їх інтеграції в армію, атмосфера в армії, в тому числі і відношення командирів підрозділів до своїх підлеглих, сама структура армії, від поставлених задач солдатам з боку вищого керівництва держави і самої її політики, від самого психологічного стану військового і його цілей

---

⁷³ UN General Assembly. Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse: report of the Secretary-General. 2007.

⁷⁴ Cox M. The Army is pivoting to a kinder, gentler start to basic training. Task & Purpose, 2020. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-basic-training-kindness>

військової служби. Ці два світосприйняття є в постійному русі, є двома сторонами однієї медалі під назвою військова справа, змушують солдата при виконанні завдань робити вибір між тим, що на перший погляд легко і тим, що правильно в довгостроковій перспективі (як наприклад, під час симуляції військової підготовки двох підрозділів в Косово).

ВИСНОВКИ

Отже, світосприйняття базується на трьох важливих компонентах – зв'язність, автономність і компетентність. Важлива більша навіть не сама наявність цих компонентів, бо вона в тій чи іншій мірі завжди існує, а рівень розвитку цих компонентів і від цього вже залежить яке світосприйняття буде домінувати у конкретного службовця. Ключову і саму найважливішу роль тут грає компонент автономності, яка є частковою (зовнішня і інтросецьована – обидві протирічають внутрішнім інтересам і потребам солдата і щоб виконати наказ потрібно докласти додаткових зусиль по саморегуляції) і повна (ідентифікована і інтегрована – солдат розглядає службу як спосіб досягнення своїх цілей). Не взяття до уваги розвиток цих компонентів, а передусім автономності і культивуючи у солдат розвиток зовнішньої автономності (виконання наказу через страх покарання) призводить до ситуації з російським військовополоненим, який своїми цитатами підтверджує низький рівень розвитку геть всіх компонентів (зв'язності в тому числі) і доводить тим самим несефективність війни з таким підходом в плані великої кількості жертв серед солдат і цивільних. І навпаки такі високомотивовані бійці яким був Фарш з інтегрованою автономією і високим рівнем компетентності є основою успішності передових армій сучасності.

Формування того чи іншого типу світосприйняття залежить від атмосфери в армії і чи приділяє військове керівництво (Міністерство Оборони) цьому увагу чи ні. На американській моделі підготовки світосприйняття через такі програми як «Перші 100 ярдів» (де акцент робився на розвитку зв'язності через побудову довіри і соціальних зв'язків в армії) і системі Даля (покращення світосприйняття через розвиток внутрішньої форми за допомогою чотирьох компонентів – свідомість, зв'язок, саморозуміння і ціль) ми бачимо, що спокійно можна покращити світосприйняття з тягаря на мистецтво. Цей підхід є альтернативою токсичному командуванню армії російської федерації, яке призводить до формування світосприйняття як тягаря в такому порядку: погіршення саморегуляції – дезінтеграція зовнішньої і внутрішньої форм – запускання механізму самовиправдання і придушення емоцій – погіршення психічного здоров'я (розвиток агресії,

спалахи насильства) – низький рівень автономності і компетентності – світосприйняття як тягар – негативні наслідки в бойових місіях і відсутність адаптивності в бойовій обстановці у випадку змін цілей місії в процесі (миротворча місія ООН в ДР Конго).

Формування світосприйняття і його зміна (перехід від одного до іншого) здійснюється поступово. У випадку світосприйняття як тягара це починається з поступової відмови від самозасудження через процес самовиправдання. Починається все з виконання більш м'яких агресивних дій з певним дискомфортом. Багаторазове повторення агресивних дій із застосуванням самовиправдання знижує самозасудження і підвищує в результаті чого ті дії, які раніше вважалися нелюдськими з моральної точки зору стають рутинними. Змінити цю ситуацію можна на різних етапах: або з самого початку мати високий рівень автономності, моральної сили духу і володіючи ознаками гуманізації(протилежна одній із форм самовиправдання – дегуманізації) і протистояти антигуманним рішенням вищого начальства, якщо це не відповідає внутрішнім установам солдата(порятунок американським пілотом жителів селища Сонгмі у ході американсько-в'єтнамської війни) або якщо з самого початку світосприйняття було ілюзорним(невідповідність очікувань військовослужбовців із реальною картиною перебігу військової служби) як у випадку з російською машиною пропаганди, то потрапляючи в реальну військову ситуацію світосприйняття служби стає тягарем, але плюсом є те, що військовослужбовець втрачає мотивацію, коли бачить реальну картину і не застосовує самовиправдання для виконання тих чи інших завдань. Ускладнює зміну цієї ситуації і робить її фактично неможливою, коли військова служба і виконання антигуманних дій введеться дистанційно (система дронів і БПЛА, нанесення ракетних ударів по цивільному населенню і по об'єктах енергетичної інфраструктури), коли військовослужбовець не бачить наживо і відповідно ігнорує результати своєї діяльності (руйнування, смерті, шкода), які вони наносять цивільному населенню і громадським об'єктам, так як для нього ці всі дії не є персоніфікованими. Але якщо світосприйняття як тягар глибоко вкорінене внаслідок активного самовиправдання (перекладення відповідальності за свої дії на вище керівництво, переосмислення власної поведінки, щоб вона не розглядалася як аморальна, дегуманізація жертв), то його вже не змінити і дегуманізуються не тільки жертви, а і військовослужбовці, які виконують ці аморальні дії перестають мати будь яку схожість (принаймні внутрішню) зі статусом людина, що ми бачимо в нинішній війні в Україні.

Світосприйняття залежить не лише від рівня розвитку його компонентів, а і від слідування норм міжнародного гуманітарного права, його принципам і правилам введення війни відповідно до Женевських конвенцій і їх Додаткових Протоколів та інших міжнародно-правових документів (Римський статут Міжнародного кримінального суду, Посібник з військового права Міністерства Оборони США). Одним із головних принципів, який треба брати до уваги, є принцип пропорційності (очікуваний супутній збиток не має бути надмірним в порівнянні з очікуваною військовою перевагою), так як, по-перше, має зв'язок з гуманізацією, так як пріоритет віддається гуманітарним інтересам (мінімізацію жертв, поранень серед цивільного населення і збиток громадянським об'єктам) над військовими (військова перевага), що виражається у виборі відповідної зброї (замість застосування високоточних авіаударів з великою зоною враження застосовувати зброю прямої наводки – танки, артилерія, стрілкова зброя з ціллю мінімізації супутніх збитків), в постійному зборі і оновленні розвідувальної інформації перед атакою про ціль операції, її місцезнаходження, про оточуюче середовище поряд з ним, в застосуванні всіх запобіжні заходи (попередження цивільного населення про атаку, донести до їх відома які саме цілі і об'єкти будуть атаковані), у відміні або призупинення військової операції за певних обставин (наприклад, якщо ціль вийшла з ладу і більше не є допустимим військовим об'єктом). А по-друге, з принципом пропорційності треба рахуватися з особистісних причин заради уникнення кримінальної відповідальності за його порушення. Альтернативна реакція вищого керівництва армії матиме ж такі наслідки як у справі «Прокурор проти Галича» (2003) розглянута Міжнародним кримінальним трибуналом по колишній Югославії, який визнав генерал-майора Станіслава Галича винним в порушенні принципу пропорційності через те, що осаду Сараєво під його командуванням в ході Югославської війни було здійснено навмисно з розумінням того, що це призведе до надмірних супутніх збитків серед цивільного населення.

Наостанок, на основі проведеного дослідження ми доходимо до висновку, що світосприйняття служби як мистецтво є значно кращим за світосприйняття як тягар з точки зору ефективності введення війни, проявлення найкращих якостей воїна (автономність, проявлення лідерських якостей, висока компетентність, робота в команді), збереження людяності у всіх учасників конфлікту, незважаючи на участь у кровопролитних війнах при цьому уміло балансує між військовою стійкістю (зовнішня форма) і благополуччям (внутрішня форма) і не маючи ніяких проблем з психічним здоров'ям, які при світосприйнятті служби як тягара мають довготривалі негативні наслідки.

АНОТАЦІЯ

Дана праця присвячена комплексному аналізу психологічних аспектів буття військовослужбовця через призму його світосприйняття. Автор досліджує динаміку трансформації ставлення до служби, виокремлюючи дві ключові форми: сприйняття її як «мистецтва» або як «тягаря». У роботі детально розглядається роль саморегуляції та моральної дезінтеграції особистості під час виконання бойових наказів. Особливу увагу приділено тріаді фундаментальних компонентів мотивації – зв'язності всередині підрозділу, автономності дій та професійній компетентності. На основі аналізу бойового досвіду та інтерв'ю учасників російсько-української війни показано, як інтеграція внутрішніх цінностей із зовнішніми завданнями впливає на ефективність війська. Робота висвітлює проблему деструктивного впливу токсичного командування та державної пропаганди на моральний стан солдата. Праця розрахована на психологів, військових фахівців та всіх, хто цікавиться етико-праксеологічними вимірами сучасної війни.

Література

1. Amnesty International. Amnesty International Report 2022/23. The State of the World's Human Rights. p. 377–382. London, 2023.
2. Anderson C.A., Bushman B.J. Human aggression. Annual Review of Psychology. 2002. 53, p. 27–51. DOI: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135231.
3. Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. New York, 2009. 256 p.
4. Bernard V., Ottenberg P., Redl F. Dehumanization: A composite psychological defense in relation to modern war. In: Schwebel M., ed. Behavioral science and human survival. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books, 1965. p. 64–82.
5. Burt M.R. Cultural myths and support for rape. Journal of Personality and Social Psychology. 1980. 38, p. 217–230.
6. Cox M. The Army is pivoting to a kinder, gentler start to basic training. Task & Purpose, 2020. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-basic-training-kindness>
7. Dahl C.J., Lutz A., Davidson R.J. Reconstructing and deconstructing the self: Cognitive mechanisms in meditation practice. Trends in Cognitive Sciences. 2015. 19(9), p. 515–523. DOI: 10.1016/j.tics.2015.07.001.
8. Dahl C.J., Wilson-Mendenhall C.D., Davidson R.J. The plasticity of well-being: A training-based framework for the cultivation of human flourishing. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United

States of America. 2020. 117(51), p. 32197–32206. DOI: 10.1073/pnas.2014859117.

9. Deci E.L., Ryan R.M. The support of autonomy and the control of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. 53, p. 1024–1037. DOI: 10.1037/0022-3514.53.6.1024.

10. Diener E., Dineen J., Endresen K., Beaman A.L., Fraser S.C. Effects of altered responsibility, cognitive set, and modeling on physical aggression and deindividuation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1975. 31, p. 463–479.

11. Elliot A.J., Harackiewicz J.M. Approach and avoidance achievement goals and intrinsic motivation: A mediational analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. 70, P. 461–475. DOI: 10.1037/0022-3514.70.3.461.

12. Gabor T. *Everybody does it: Crime by the public*. Toronto: Toronto Press, 1994. 256 p.

13. Gambino R. Watergate lingo: A language of non-responsibility. *Freedom at Issue*. 1973, Nov/Dec, 22, P. 7–9, 15–17.

14. Gibson J.T., Haritos-Fatouros M. The education of a torturer. *Psychology Today*. 1986, November, P. 50–58.

15. Gilovich T. Seeing the past in the present: The effect of associations to familiar events on judgments and decisions. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1981. 40, p. 797–808.

16. Goldhagen D.J. *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York : Knopf, 1996. 512 p.

17. Green L.C. *The Contemporary Law of Armed Conflict*. Manchester: Manchester University Press, 2008. p. 391.

18. Henderson I. *The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack Under Additional Protocol I*. Leiden : Martinus Nijhoff, 2009. p. 247.

19. Hepner K.A., Bloom E.L., Newberry S., Sousa J.L., Osilla K.C., Booth M., Bialas A., Rutter C.M. *The impact of mindfulness meditation programs on performance-related outcomes: Implications for the U.S. Army*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2022. 120 p.

20. Higate P. Peacekeepers, masculinities, and sexual exploitation. *Men and Masculinities*. 2007. 10, P. 99–119. DOI: 10.1177/1097184X06298733.

21. Hofmann S.G., Asnaani A., Vonk I.J.J., Sawyer A.T., Fang A. The efficacy of cognitive behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Cognitive Therapy and Research*. 2012. 36, P. 427–440. DOI: 10.1007/s10608-012-9476-1.

22. ICTY. *The Prosecutor v. Stanislav Galic, Case No. IT-98-29-T, 43 ILM 794 Judgment (Trial Chamber 1), 5 December 2003*.

23. International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School), Global Justice Clinic (NYU School of Law). *Living under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan*. September 2006.

24. Kelman H.C. Violence without moral restraint: Reflections on the dehumanization of victims and victimizers. *Journal of Social Issues*. 1973. 29, p. 25–61. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1973.tb00034.x.

25. Konheim-Kalkstein Y.L. *Warrior Ethos versus Well-Being : Correcting a Cultural Dichotomy*. 2022. 98 p.

26. Legault L., et al. On the self-regulation of implicit and explicit prejudice: a Self-determination theory perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2007. 33, p. 732–749. DOI: 10.1177/0146167207301012.

27. Marques J.M., et al. Social categorization, social identification, and rejection of deviant group members. In: Hogg M.A., Tindale S.R., eds. *Blackwell handbook of social psychology: group processes*. Malden : Blackwell Publishers, 2001. p. 400–424.

28. Milgram S. *Obedience to authority: An experimental view*. New York : Harper & Row, 1974. 210 p.

29. Patall E.A., Cooper H., Robinson J.C. The effects of choice on intrinsic motivation and related outcomes: A meta-analysis of research findings. *Psychological Bulletin*. 2008. 134, p. 270–300. DOI: 10.1037/0033-2909.134.2.270.

30. Pawiński M., Chami G. Why they fight? Reconsidering the role of motivation in combat environments. 2019. 88 p.

31. Petrovici A., Dobrescu T. The role of emotional intelligence in building interpersonal communication skills. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. 116, p. 1405–1410. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.374.

32. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). 8 June 1977. 1125 UNTS 3, Arts. 51(5)(b) and 57(2)(a)(iii) i (b).

33. Reed G.E. *Tarnished: toxic leadership in the US military*. Glastonbury : University of Nebraska Press, 2015. 320 p.

34. Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010) / 17 July 1998. 2187 UNTS 90, Art. 8(2)(b)(iv).

35. Rubinstein R.A. Cross-cultural considerations in complex peace operations. *Negotiation Journal*. 2003. 19, p. 29–49.

36. Ryan R., Deci E. Self-Determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. 55, p. 68–78. DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68.

37. Ryan R.M., Deci E.L. Overview of self-determination theory: an organismic-dialectical perspective. In: Deci E.L., Ryan R.M., eds. Handbook of self-determination research. Rochester, NY : University of Rochester Press, 2002. p. 3-33.

38. Sprinzak E. The psychopolitical formation of extreme left terrorism in a democracy: The case of the Weathermen. In: Reich W., ed. Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind. Cambridge, England : Cambridge University Press, 1990. p. 65-85.

39. Stanley E.A., Larsen K.L. Difficulties with emotion regulation in the contemporary U.S. armed forces: Structural contributors and potential solutions. *Armed Forces & Society*. 2021. 47(1), p. 77–105. DOI: 10.1177/0095327X20970035.

40. Sun L.N., Gu J.W., Huang L.J., Shang Z.L., Zhou Y.G., Wu L.L., Jia Y.P., Liu N.Q., Liu W.Z. Military-related posttraumatic stress disorder and mindfulness meditation: A systematic review and meta-analysis. *Chinese Journal of Traumatology*. 2021. 24(04), p. 221–230. DOI: 10.1016/j.cjtee.2021.05.003.

41. UN General Assembly. Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse: report of the Secretary-General. 2007.

42. UN Office of Internal Oversight Services. Investigation into allegations of sexual exploitation and abuse in the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo. 2005.

43. United Nations Human Rights. Civilian casualties in Ukraine from 24 February 2022 to 15 February 2023. 2023.

44. US Department of Defense. Directive 2311.01E, DoD Law of War Program. Pentagon, Washington, D.C., 9 May 2006.p. 2.

45. Vallerand R.J. Toward a hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation. In: Zanna M.P., ed. *Advances in experimental social psychology*. New York : Academic Press, 1997. p. 271-360.

46. Wong L. *Combat Motivation in Today's Soldiers*. 2006. 215 p.

47. Wright J.D. Excessive ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. 2012. 120 p.

48. Zganjar L. Forgotten hero of Mai Lai to be honored after 30 years. *San Francisco Chronicle*. 1998, March 5, p. A9.

49. Азов. Азовці допитали окупанта – злочинця. Як росіяни виконують накази про страту полонених (2023) [Video]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=svwFAIXrOs>

50. Майкл Накі. Кожний день тікають люди. Мобілізовані вже на грані. Солдати деморалізовані (2025) [Video]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DBpue2KDCvA>

51. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

52. Третій армійський корпус. Ми вирішуємо долю світу, – боєць Третьої штурмової (2023) [Video]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vuINHrIR_xg

Information about the author:
Volynets Mykola Vasyliovych,
Master of Psychological Sciences,
Department of Personnel Psychological Support
National Defense University of Ukraine
Povitrianykh syl avenue, 28, Kyiv, 03049, Ukraine